

O'TKIR HOSHIMOVNING "IKKI ESHIK ORASI" HAMDA "TUSHDA KECHGAN UMRLAR" ASARLARI LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARINING QIYOSIY TAHLILI

Magistrant Davlatova Rushana Ilhom qizi

rushanadavlatova727@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'tkir Hoshimov asarlaridagi portret va peyzajning ishlatilishi va ularning badiiy asarlardagi ahamiyatini yoritish, bundan tashqari bu unsurlar orqali yozuvchining o'z asarlariga qanday rakurs bilan qaraganligi haqida fikr yuritilgan. Bu ishni tayyorlashda adabiyotshunoslik nazariyasiga oid kitoblar, ijodkor siymosi aks etgan gazeta va jurnallardan foydalanildi.

Kalit so'zlar: O'tkir Hoshimov, peyzaj, portret, inson hayoti, samimiylik, soddalik, yozuvchining mahorati, badiiylik masalalari, asar qurilishi.

Abstract. In this article, the use of portraits and landscapes in the works of O'tkir Hashimov and their importance in artistic works are highlighted, in addition, an opinion is given about how the writer looked at his works through these elements. In the preparation of this work, books on the theory of literary studies, newspapers and magazines featuring the image of the artist were used.

Keywords: O'tkir Hoshimov, landscape, portrait, human's life, sincerity, simplicity, writer's skill, artistic issues, creation of work.

O'tkir Hoshimov – el ardoqlagan adib, so'z san'atkori! Adibning barcha asarlari o'zbek va va boshqa qardosh xalqlar mulkiga aylanib ketgan. “Bahor qaytmaydi”, “Tushda kechgan umrlar”, “Ikki eshik orasi”, “Nur borki soya bor”, “Dunyoning ishlari”, “Ikki karra ikki – besh ” kabi qissa va romanlari, yuzdan ortiq dilbar hikoyalari, komediya va fojealari xalq orasida juda mashhur bo'lib ketgan. “O'tkir Hoshimov iste'dodli yozuvchi, aqlli, dono inson... U – ko'p betakror adabiy qahramonlar yaratgan taniqli yozuvchidir”.

Qalam sohibi adabiyotning ko'plab janrlarida barakali ijod qilgan. Adabiy turning qay bir janrida mehnat qilmasin barchasi ijobiy yakun bilan o'z o'quvchilari qo'liga yetib bordi. Ijobiy deganda qaysi ma'nodaki, asarning mavzusi, dolzarbligi, xotimasi o'quvchi kutgandek baxtli yakun topmas, lekin ijodkorning mohirona yondashuvi kitobxonni fikrlashga, adolatli xulosa chiqarishga undaydi. Kitob nimasi bilandir o'ziga tortaveradi. Shunday mayllikni paydo bo'lishida texnik unsurlar, kompozitsion, syujet va badiiylik unsurlarining ham ahamiyati kattadir. Shulardan portret va peyzajning O'tkir Hoshimov asarlaridagi o'rni alohidadir.

“Portert – badiiy asarda kishining tashqi qiyofasi, siymosi, kiyim-kechagi vahokazolar tasviridir. Portret atamasi, odatda, ikki ma'noda, ya'ni qahramonning

tashqi ko‘rinishi (tor ma’noda) va qahramonning individual-psixologik qiyofasi (keng ma’noda) qo‘llaniladi”. Boshqacha qilib aytganda, badiiy obraz yaratish vositalaridan biridir. Portret xarakteri asar janriga hamda yozuvchining ijodiy metodi va individual uslubi xususiyatlariga bog‘liq bo‘ladi. Odatda, portret personaj xarakterining yozuvchi eng muhim deb hisoblagan jihatlarini ochib beradi. O‘tkir Hoshimov asarlarida portret bilan birga peyzaj ham ahamiyatlidir.

“Peyzaj – badiiy asarda aks ettirilgan tabiat manzaralari, voqea-hodisalar kechgan joylar ko‘rinishi tasviri. Peyzaj asardagi badiiy voqelikning muhim unsuri, voqealar kechadigan ochiq makon tasviridir”. Tabiat tasviri syujetning tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, asarning g‘oyaviy-estetik darajasini yuksaltirish, syujet rivojini tezlashtirish yoki sekinlashtirish, qahramonning ichki dunyosini ochish kabi vazifalarni bajaradi. Adibning “Bahor qaytmaydi” asarini olaylik. “Bo‘ston qishlog‘iga og‘irvazmin qadamlar bilan kuz kirib keldi. Tumanlik qo‘ynida jimgina mudragan tonglar, ilk sovuq og‘ushida junjikka seryulduz oqshomlar boshlandi. Hamma yagona bir tashvish bilan, kuz tashvishi bilan turib, kuz tashvishi bilan yotadigan bo‘ldi.” degan jumlar orqali ushbu tabiat manzarasi qissadagi personajlar taqdiri bilan parallel ravishda mavjlanib borgan. Go‘yoki insonlarning taqdiridagi beayovliklarni ushbu manzara orqali berib, umr deb atalmish yo‘lda ro‘y berishi mumkin bo‘lgan noxush hodisani oldindan bayon qilganday. Xuddi shu asarning yana bir o‘rnida, ya’ni Muqaddam Alimardonning qilgan nojo‘ya ishidan keyin o‘g‘lini bag‘riga bosganча kuyuna-kuyuna yig‘lab ketayotgan bir paytda Muqaddamning ko‘zlariga osmondagi yulduzlar ham simsim yig‘lab unga tasalli berayotganday tuyilganligi ta’riflanadi. Bunda tabiatdagi barcha hodisalar inson taqdiriga ma’no-mazmun, ranginlik va jilo kabi zaruriyatlarni bag‘ishlaydi. Portret ham, peyzaj ham, asosan, o‘xshatish birliklaridan iborat bo‘ladi. Tashbeh badiiy asarga qanchalik jilo baxsh etsa, endi uning tabiat manzaralari bilan yo‘g‘rilishi asarga o‘zgacha jonlilik beradi. Portret va peyzaj orqali ijodkorning ichki olami to‘g‘risida ham bir qancha kashfiyotlar paydo bo‘ladi.

Inson ma'naviy olamini kashf etuvchi qudratli vositalardan biri bu – so‘z san'ati, badiiy adabiyotdir. Bugun milliy adabiyotimiz mavzular ko‘lami jihatidan ham, janrlar nuqtai nazaridan ham rang-baranglashib bormoqda. Ijtimoiy tafakkur eskicha qarash va yondashuvlardan xalos bo‘lib borayotgan bir davrda ilm-fanning barcha sohalarini qatori adabiyotshunoslikning ham muhim nazariy masalalarini har tomonlama teran tadqiq etish borasida keng imkoniyatlar ochilmoqda. Adabiyotshunoslik va uning tadrijida ijodkor badiiy mahorati masalasi bugungi kunda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki busiz milliy badiiy-estetik tafakkurni boyitib, yangilab, rivojlantirib bo‘lmaydi. Bunda, ayniqsa, hayotni badiiy yorqin tasvirlash, betakror obrazlar yaratish, milliy adabiyotimiz xazinasini yangi poetik kashfiyotlar bilan boyitishga muvaffaq bo‘lgan yozuvchilar ijodini tadqiq etish beqiyos o‘rin tutadi. Shu ma'noda XX asr o‘zbek nasrining ko‘zga ko‘ringan ijodkorlaridan bo‘lgan O‘tkir Hoshimov

asarlarini o'rganish, yozuvchining o'ziga xos uslubi va badiiy mahoratini tadqiq etish muhimdir.

Zero O'tkir Hoshimov so'zni san'at darajasiga olib chiqqan, uning har bir qa'tidan yangilik, badiiy yuksaklik axtargan va ana shu yuksaklikni ijod o'zagi deb bilgan yozuvchidir.

“Tushda kechgan umrlar” romanida ham adibning avval yaratilgan romani “Ikki eshik orasi” romani kabi voqelik bir necha roviylar tilidan hikoya qilinadi. Bu usul adib uchun o'z g'oyasi va fikrlarini ifoda etishning vositasi bo'lib xizmat qilgan. Aynan shu holat asar syujetining ham o'ziga xosligini ta'minlagan Badiiy asarda syujet markaziy ahamiyatga ega hisoblanadi. Syujet atamasiga ilmiy adabiyotlarda turli ta'riflar berilgan. Masalan, “Adabiyotshunoslik lug'ati”da “Syujet (frans. — predmet, “asosga qo'yilgan narsa”) badiiy shaklning eng muhim elementlaridan biri sanalib, badiiy asardagi bir-biriga uzviy bog'liq holda kechadigan, qahramonlarning xatti-harakatlaridan tarkib topuvchi voqealar tizimini anglatadi. Umuman, sujetlilik badiiy adabiyotning xos xususiyatlaridan biri bo'lib, barcha turdagi badiiy asarlarda ham syujet mavjuddir”, deyiladi. Har bir asarning syujeti qaysi janrga mansubligiga qarab o'ziga xos tarzda bo'ladi.

Xususan, epik janrdagi asarlar syujet va kompozitsiyasi yaxlit butunlikka ega ekani bilan lirik va dramatik turga mansub asarlardan ajralib turadi. Muallif uchun syujet voqealari personajlar xarakterining ochilishi, shakllanishi muhim asos vazifasini o'taydi. “Syujetning badiiy asardagi funksiyalari haqida so'z ketganda, avvalo, uning asar problemasini badiiy tadqiq etishga imkon beradigan hayot materialini uyushtirib berishini aytish kerak”.

Demak, syujetning qanday bo'lishi muallif niyatiga bog'liqdir. Masalan, “Tushda kechgan umrlar” uchun tanlagan sujetda voqealarning bir nechta personajlar hayoti misolida ko'rsatilishi — muallif ijodiy niyatni amalga oshirish uchun qulay usuldir. Negaki, romandagi syujet chizig'ining Rustam, Komissar, Qurbonoy xola liniyalari orasida kechishi yozuvchini yozishga undagan muammolarni ifodalashga imkonini yaratdi. Jumladan, farrosh kampir– Qurbonoy xolaning qismati, Komissar Soat G'aniyevning fojiasi roman bosh qahramoni Rustamning taqdiri bilan bog'liq voqealarga uzviy bog'langan holda olib kiriladi va ular yozuvchiga Afg'on urushi hamda “O'zbek ishi” fojialari bilan bog'liq muammolarini yoritish, ko'rsatish imkonini yaratadi.

“Tushda kechgan umrlar” romani misolida ham ko'rish mumkin. Asar bosh qahramon Rustamning oxirgi kundaligidan boshlanadi va Qurbonoy xolaning har kungi tashvishlariga ulanib ketadi. Aynan, Qurbonoy xola asar boshlanishidayoq Rustamning murdasini ko'rib qoladi. Roman kulminatsiya bilan boshlanadi. So'ng yozuvchi chekinish usulini qo'llab bosh qahramon Rustamning o'limi va u bilan

bog‘liq tafsilotlarni yoritishga kirishadi. Roman syujeti odatdagi syujetlardan bir oz farqli. Unda asar syujeti bir nechta liniyalarga bo‘linib ketadi:

1. Rustam- Shahnoza- Rustamning otasi liniyasi
2. Qurbonoy xola-To‘lagan-Fotima liniyasi
3. Komissar Soat G‘aniev liniyasi
4. Grisha-Vasilev Grigoriy Stepanovich liniyasi

Yozuvchi har bir syujet liniyasini mustaqil holda rivojlantiradi. Har birining o‘z konflikti, tuguni, voqealar rivoji, kulminatsiyasi, yechimi bor. Rustamning syujet liniyasi kulminatsiyadan boshlanib, so‘ng ekspozitsiya, tugun, voqeyalar rivoji va yechim ketmaketligida tasvirlanadi. Ma‘lumki, badiiy asar syujeti ekspozitsiya, tugun, voqea rivoji, kulminatsiya, yechim singari unsurlardan tarkib topadi. Ekspozitsiya syujetning boshlanish qismi bo‘lib, o‘quvchini asar voqealari kechadigan joy, qahramonlar, asar konflikti yetilgan shart-sharoitlar bilan tanishtiradi. Aytish kerakki, ekspozitsiya hajm e‘tibori bilan turlicha bo‘lishi va asarning turli o‘rinlarida kelishi, ba‘zan umuman tushirib qoldirilishi mumkin.

Masalan, “Tushda kechgan umrlar”da kechikkan holda kulminatsiyadan so‘ng keladi. So‘ng Rustamning o‘limi bilan bog‘liq tafsilotlar ketadi. Qurbonoy xola liniyasida esa, ekspozitsiya tartib bilan kelgan. Uning biqini achishib uyg‘onishi-yu, ertalablari ko‘cha supurishga chiqishi voqealari tasviri ekspozitsiyadir. Komissar liniyasida esa u qisqaroq va voqealar rivoji oralig‘ida beriladi. Grisha liniyasida ekspozitsiya anchayin batafsil berilgan. Buni o‘ziga xos sababi bor. Yozuvchi “noyob kadr” sifatida keltirilgan bunday nushalarning aslida qanday ekanini yaqqol tasvirlamoqchi bo‘lgan. Romanda tugun ham o‘ziga xos tarzda qo‘yilgan. Asarda mavjud syujet liniyalari o‘z tuguniga ega bo‘lishi mumkin ekan. Tugun asar voqealarining boshlanishiga turtki bo‘lgan voqea, asar konflikti qo‘yilgan joydir. Ekspozitsiyadan farqli o‘laroq, tugun syujetning zaruriy elementi sanaladi, ya‘ni u sujetda har vaqt hozirdir. Tugun, odatda, asarning boshlanishida, ekspozitsiyadan keyin beriladi. Shunisi ham borki, ba‘zi katta hajmli asarlar sujetida bir emas, bir nechta tugunga duch kelishimiz ham mumkin. “Tushda kechgan umrlar”da ham shunday. Rustamning Afg‘on urushiga olinishi Rustam liniyasining tuguni bo‘lsa, Soat G‘aniyevning ko‘nglida “eshonvachcha” Fotimaga nisbatan nimalarnidir uyg‘onishi va bolalar tomonidan izzat-nafsi kamsitilgandagi holati komissar liniyasining tuguni. Tugundan keyingi voqealar zanjiri voqea rivoji deb yuritiladi. Odatda syujet voqealari bosqichma-bosqich rivojlantirib boriladi. Asardagi voqealar rivojining eng yuqori nuqtasi, undagi konflikt benihoya kuchaygan o‘rni kulminatsiya deb yuritiladi. Masalan, Rustamning o‘limi roman kulminatsiyasi sanaladi. Undan tashqari komissarning o‘g‘li Mauzer tomonidan “Sizning o‘g‘lingiz ekanimdan uyalaman” deb aytgan paytdagi holatni komissar liniyasining kulminatsiyasi deyish mumkin. Chunki, ayni shu nuqtada komissarning va tuzumning g‘ayriinsoniylikka asoslangan qiyofasi

ko'rsatiladi. Mana shu gap Soat G'aniyev ko'ksini o'qdek teshib o'tadi. Kulminatsiya endi asar voqealarining yechimga tomon intilishini, bir tomonga hal bo'lishini taqozo qiladi. Yechim syujet voqealari rivojining yakuni, ularning nihoyasida qahramonlar ruhiyatida, taqdirida yuzaga kelgan holatdir. Yechimda konfliktli holat, qahramonlar orasidagi ziddiyatlar o'zining badiiy yechimini topadi. Yechim konfliktning hal bo'lganini ko'rsatishi bilan birga uning hal bo'lmasligini ham ko'rsatadi. Rustam liniyasi konfliktini yechimi berilmagan. U o'z joniga qasd qilgan. Komissar liniyasining yechimi esa qo'rqinchli tushlar, yolg'izlik yutaman deb turgan uyda tong otishini kutib, nomalum xadik bilan yashashdir. Qurbonoy xola liniyasida esa, barcha bo'lib o'tgan ishlar Olloning irodasi ekani aytiladi.

“Tushda kechgan umrlar” da yozuvchi qo'llagan syujetning turi usul retrospeksiya deb atalib, uning mohiyati shuki, bunda yozuvchi syujet voqealarini to'xtatib o'tmishga, ilgari bo'lib o'tgan voqealar tasviriga o'tadi.

Roman boshlanishida tasvirlangan farrosh Qurbonoy xola roman o'rtalariga kelib, otasi nohaq qamalgan, onasi komissar tomonidan zo'rlangan 14 yoshli qizcha tarzida namoyon bo'ladi. Yoki roman boshida o'limi tasvirlangan bosh qahramon Rustam voqealar rivoji davomida talaba, askar, uylangan yigit, otasi uchun kurashayotgan qahramon sifatida batafsil tasvirlanadi. Ma'lumki, badiiy asarda tasvirlanayotgan voqealar makon va zamonda kechadi, shunga ko'ra adabiyotshunoslikda “badiiy vaqt” tushunchasi keng qo'llaniladi. “Tushda kechgan umrlar”da yozuvchi ijodiy niyatini amalga oshirish yo'lida “badiiy vaqt” imkoniyatlaridan keng foydalangan. Adib zarur o'rinda asar vaqtdan chekinib, o'tmishda yuz bergan voqealarni tasvirlaydi bu narsa “retrospektiv vaqt” deyiladi. Yozuvchi “parallel vaqt” dan ham unumli foydalangan. Unda yuz berishi jihatidan bir paytga to'g'ri keladigan voqealarni navbati bilan tasvirlagan.

Rustanning Afg'on urushida ekani voqeasi, dadasining qamalishi, komissarning o'g'illari bilan bog'liq kechayotgan hayoti, Qurbonoy xolaning qizi Umida va nabiralari bilan kechayotgan voqealar tasvirining ketma-ket o'rin almashib tasvirlanishida biz buni ko'rishimiz mumkin. O'tkir Hoshimov o'zbek xalqini chinakam farzandi sifatida millatimiz boshiga tushgan og'ir fojiani ildizi bilan ochib bergan. O'z qalbini og'ritgan, xalqimizning og'riqli nuqtalari xususida mushohada yuritgan. Eng muhimi, buni mahorat bilan uddalagan.

O'tkir Hoshimov samimiylikni, oddiylikni badiiy so'zga ko'chira olgan mahoratli yozuvchidir. Uning barcha asarlarida qo'llanilgan portret va peyzaj qahramonlarning ko'rinishi, xarakteri va voqealarning borishini hayotbaxshlik va go'zallik bilan gavdalantiradi. O'tkir Hoshimov kabi shaxsiyatlar va asarlar shukrki noyob, afsuski kamyob!

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. T. Boboyev. Adabiyotshunoslik asoslari.-T., O'zbekiston. 2002-yil.
2. Normatov U. Nasrimiz ufqlari.-T: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1974
3. N. Hotamov. B. Sarimsoqov. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati. – T.: O'qituvchi, 1989.
4. O' Hoshimov. "Tushda kechgan umrlar" romani. G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.- T: 2002
5. E. Achilova, O'tkir hoshimov asarlarida badiiypsixologizm muammosi. "XALQ TA'LIMI" ilmiy-metodik jurnali. 2021. № 5. www.xtjurnali.zn.uz.
6. Achilova Emina Sadulloyevna, ARTISTIC PSYCHOLOGY ON THE EXAMPLE OF THE WORK "SPRING DOES NOT RETURN". ACADEMICIA An International Multidisciplinary Research Journal. Vol. 11, Issue 10, October 2021